

celj dobro građana ovo: da se unište zle posledice koje smetaju razvitku naroda, treba uništiti uzroke koji izazivlju te posledice. To je, kao što se vidi, samo izvrnuto pravilo koje važi za svu prirodu: izvesni uzroci vuku za sobom izvesne posledice. Nije, dakle, dovoljno za narodni napredak organizovati vojsku i zakleti je na vernost knezu da se s njom mogu gušiti bune ako kome dođe volja da se buni. Naprotiv, ako su izvršioci vlasti (mi tu razumemo sve struke činovničke bez razlike) suviše mnogobrojni i ako je njihovo izdržavanje suviše skupo, onda se narodu oduzimlju sredstva za privredu i za umni razvitak, a to samo umnožava parnice, prestupe, zločinstva, bune, itd. Ovo opet zahteva da se još više uveličava činovništvo i vojska itd. To su opšte posledice birokratske sisteme koja je ujamčena ustavom.

Mi rekosmo da uzroci sviju dela što se dešavaju u društvu leže u samom društvu, u njegovim ekonomnim i socijalnim odnosajima. Ti se odnošaji menjaju samo u svezi sa uveličavanjem umnog i materijalnog bogatstva naroda. A ovo poslednje razvija se samo razvitkom lične preduzimljivosti svakog građanina, uveličavanjem njihovih radničkih sposobnosti. A to se rađa samo u slobodi. Sloboda mišljenja i govora (dakle sloboda štampe i javnih zborova) i sloboda rada i udruživanja — to su prvi i neophodni uslovi za razvitak lične preduzimljivosti građana. To su uslovi bez kojih je razvitak nemoguć. Ali da jedan građanin može da dođe do toga da slobodno misli i govori, da radi i da se udružuje, treba da ima za to prilike i sredstava. Samouprava daje mu već prilike što je kao građanin obvezan da se stara o svojim građanskim potrebama sam, da daje mu sredstva što samouprava košta daleko jevtinije no birokracija; dakle, sav onaj suvišak što se uštedi pri samoj upravi čista je dobit za narod. Naposletku, suverenitet naroda — vlast da raspolaže svojom imovinom — daje mu mogućnost da je upotrebljava ponajbolje na ono što mu je najkorisnije. Ona mu, takođe, garantira da mu se ustanove što ih on uvede u svoje odnosa je neće oduzeti po ćudi jednoga ili nekolicine.

Politična i građanska sloboda, dakle, to su neophodni uslovi za razvitak svakog naroda. *Sloboda je sredstvo; menjanje ekonomnih i društvenih odnošaja naroda, uveličavanje umnog i materijalnog bogatstva naroda* — to je celj naroda. Kad bi se celj slobode sastojala samo u tome da se može naprazno larmati po parlamentima, pijacama i klubovima ili brljati po novinama i knjigama, onda sloboda ne samo da ne bi vredela one krvi što je